

*Харитонова О.І.,
д. ю. н., професор,
зав. кафедрою права інтелектуальної власності
та корпоративного права НУ «ОЮА»*

ВІДНОСИНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. В даному дослідженні приділяється увага визначенню співвідношення понять «інтелектуальна діяльність» та поняття «розумова діяльність», розглядаються відносини права інтелектуальної власності в вузькому та широкому значенні. Таким чином, відносини інтелектуальної власності — це особисті немайнові та майнові відносини, що виникають стосовно володіння, користування та розпорядження результатами інтелектуальної, творчої діяльності з підстав, які не заборонені законом, не суперечать моральним засадам суспільства і ґрунтуються на рівності та майновій самостійності їх учасників.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальна діяльність, розумова діяльність, відносини інтелектуальної власності

У праві предмет правового регулювання визначається як та сфера, на яку норми цього права поширюються. Відповідно до сфери права інтелектуальної власності, у самому загальному вигляді, його предметом може бути визначена певна сукупність суспільних відносин, що є відносинами інтелектуальної власності.

Очевидно, коло та специфіку тих відносин, які регулюються нормами законодавства про інтелектуальну власність, мав би визначити відповідний спеціальний законодавчий акт України, оскільки від визначення предмета правового регулювання залежить відповідь на практично важливі питання стосовно того, якою є сфера дії того чи іншого законодавчого акту, які норми (спеціальних законодавчих актів, Цивільного кодексу тощо) мають застосовуватися у кожному конкретному випадку тощо.

Однак, такий спеціальний, об'єднувальний законодавчий акт у нашій державі відсутній. Ті спеціальні законодавчі акти, що діють у цій галузі, обмежуються вказівками на ті результати інтелектуальної, творчої діяльності, які підлягають правовій охороні. Що стосується Цивільного кодексу України, то він виразно зорієнтований на встановлення порядку використання та забезпечення правового захисту суб'єктивних цивільних прав інтелектуальної власності,

а відтак можливості його застосування обмежуються цією сферою.

Отже, маємо визначити, що є предметом правового регулювання законодавства про інтелектуальну власність, тобто, які конкретно суспільні відносини охоплюються поняттям «інтелектуальної власності», та якими є властивості відносин інтелектуальної власності.

Передусім, варто зазначити, що відносини інтелектуальної власності — це суспільні відносини, що виникають з приводу результатів інтелектуальної, творчої діяльності, у яких одні особи ставляться до таких результатів як власники, а всі інші особи ставляться (мають ставитися) до цих самих результатів як до чужих і повинні утримуватися від зазіхань на них.

Щодо поняття «інтелектуальна власність», маємо з'ясувати, який сенс надається цьому терміну-поняттю, що означає у такому контексті термін «інтелектуальна діяльність» і як розуміється поняття «власність» стосовно сфери інтелектуальної діяльності, врешті, що є передумовами та чинниками виникнення правовідносин інтелектуальної власності.

Необхідність визначення сутності цих понять зумовлюється й тими міркуваннями, що в залежності від того, як будуть тлумачитися ці поняття, мають визначатися й відносини, що належать до сфери «права інтелектуальної власності».

Попри зовнішню нескладність тлумачення терміну «інтелектуальна діяльність», який, здавалося б, можна просто перекласти як «розумова діяльність» (від лат. *intellectualis* — розумовий), визначення цього терміно-поняття не може ґрунтуватися на такому спрощеному підході. Адже інтелектуальна (розумова) діяльність може мати місце у багатьох випадках, не даючи при цьому результатів, які можуть стати об'єктом права інтелектуальної власності (наприклад, діяльність вчителя, правознавця, бухгалтера тощо). Разом із тим, така діяльність є розумовою.

Крім того, тут варто звернути увагу також на ту обставину, що термін «розумова діяльність» може вживатися у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні «розумова діяльність»

виступає як складова дихотомії «розумова діяльність — фізична діяльність», позначаючи таким чином усі види діяльності людини, які не виражаються у суто фізичній праці, а є продуктом використання його (розуму) інтелекту.

Разом із тим, взяте у вузькому значенні, поняття «розумова діяльність» може означати ту частину «нефізичної» діяльності, яка стосується лише суто раціональних дій людини (підрахунки, перелік речей, дослівне переказування чужих думок та ідей тощо), і не охоплює духовні, емоційно забарвлені тощо прояви використання інтелекту.

Отже, у широкому сенсі «інтелектуальний» це і «розумовий», і «духовний» [1, с. 401], а поняття «інтелектуальна діяльність» охоплює усі види розумової праці (діяльності), що здійснюються людиною.

Оцінюючи сутність та значення інтелектуальної діяльності стосовно постіндустріального суспільства, слід визнати плідним підхід, при якому інтелектуальна діяльність розуміється як одна із форм життєдіяльності людини, сутнісна основа процесу створення інтелектуального продукту та відтворення інтелектуального капіталу, найпотужніша рушійна сила розвитку людської цивілізації.

При цьому важливим моментом у тлумаченні поняття інтелектуальної діяльності є розрізнення у ній двох взаємопов'язаних аспектів: репродуктивного — спрямованого на вирішення стандартних завдань, досягнення заданих результатів, застосування відомих алгоритмів та типових засобів; і творчого (продуктивного) — спрямованого на вирішення нестандартних завдань, які вимагають створення нових (неповторних, оригінальних, унікальних) або нестандартного застосування відомих засобів у принципово нових ситуаціях, які не мають аналога в минулому [2, с. 416]. Звідси випливає, що, як мовилося вище, не кожна інтелектуальна (розумова) діяльність є творчою, тоді як творча діяльність завжди є інтелектуальною.

Такий висновок має важливе значення для встановлення поняття та сутності інтелектуальної власності. Адже якщо «власність», у найпростішому розумінні цього терміно-поняття, — це стан присвоєння речей, майна, прав, то виникає питання: чи можуть бути присвоєні без відповідного еквіваленту, без компенсації чужі здобутки?

У зв'язку з цим виникає необхідність відповідного уточнення при визначенні питання про специфіку результатів інтелектуальної діяльності, які можуть підлягати правовому регулюванню і правовому захисту як об'єкти відносин інтелектуальної власності.

Таке уточнення стосується вимоги творчого характеру інтелектуальної діяльності. Його необхідність зумовлена і формулюванням ст. 41 Конституції України, яка встановлює, що «Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» (тут і далі підкреслення моє — О.Х). У ст. 54 Конституції проголошується, що кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Оскільки у наведених нормах Конституції України міститься вказівка на те, що діяльність має бути як інтелектуальною, так і творчою, то можна зробити висновок, що згідно з Конституцією України предметом правового регулювання та охорони у цій галузі є відносини, що виникають стосовно результатів інтелектуальної і творчої діяльності.

Оскільки про поняття інтелектуальної діяльності вже йшлося вище, далі маємо з'ясувати, що є творчість або ж творча діяльність?

У правничій літературі творча діяльність або ж просто творчість визначається як діяльність, внаслідок якої народжується щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю і суспільно-історичною унікальністю. Інтелектуальна діяльність відрізняється від творчої тим, що її результати неодмінно стають об'єктами правової охорони. При цьому слушно звертається увагу на те, що далеко не всі результати творчої діяльності стають об'єктами інтелектуальної власності і, отже, є об'єктами правової охорони [3, с.21].

Таким чином, категорія «інтелектуальна власність», будучи пов'язаною з поняттям інтелектуальної діяльності та поняттям творчої діяльності, разом із тим, не є тотожною ні першому, ні другому поняттю. У графічному зображенні співвідношення цих може виглядати як кола, що частково накладаються. «Сфера накладення» і є сферою відносин інтелектуальної власності.

Відносини інтелектуальної власності, що виникають при цьому, характеризуються, передусім, тим, що вони: 1) є суспільними відносинами; 2) мають вольовий характер; 3) виникають з приводу результатів інтелектуальної, творчої діяльності.

Коротко охарактеризуємо названі властивості відносин інтелектуальної власності.

Отже, по-перше, вони є суспільними відносинами, тобто такими, що складаються між людьми в процесі їх перебування у певній спільноті. Розглянуті під таким кутом зору, відносини інтелектуальної власності виступають у якості, так званих, виробничих відносин, будучи основним видом відносин, що складаються між людьми у процесі створення, розподілу та перерозподілу благ (очевидно, як матеріальних, так і нематеріальних), які забезпечують існування людського суспільства

в цілому та окремої людини у суспільстві. У такому сенсі відносини власності виступають як передумова, умова і результат функціонування суспільства (у марксистсько-ленінській теорії в згаданому вище контексті йшлося про «виробництво», але такий підхід є надто вузьким для доби постіндустріального розвитку).

По-друге, відносини інтелектуальної власності мають вольовий характер; оскільки виникають та існують не у вакуумі (тобто, не є суто об'єктивними, абстрактними взагалі), а набувають певного змісту і значення, будучи пропущеними через свідомість людей, а відтак стаючи певною мірою залежними від волі останніх.

Воля власника щодо реалізації влади над благом, яке йому належить, виражається у володінні, користуванні, розпорядженні, управлінні нею тощо. Ці вольові дії він вчиняє, у кінцевому підсумку, на свій вільний розсуд і у своїх власних інтересах (втім, слід зробити застереження, що розсуд може бути вільним до тих пір, доки він не суперечить інтересам інших власників та інтересам суспільства як сукупності власників).

По-третє, характерним для відносин інтелектуальної власності є те, що вони виникають з приводу результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Якщо перші дві з названих вище ознак певною мірою стосуються й інших суспільних відносин, що стають або можуть стати предметом правового регулювання, і набувають специфічного забарвлення лише при характеристиці їх стосовно конкретного виду відносин, то третя ознака є специфічною, яка, власне, і визначає сутність відносин інтелектуальної власності, як суспільної та наукової категорії.

Відносини інтелектуальної власності регулюються різними галузями права: конституційним, цивільним, адміністративним правом. Правова охорона відносин інтелектуальної власності забезпечується також нормами кримінального права.

Проте, головне навантаження тут несуть норми цивільного законодавства, котрі визначають зміст права власності, підстави його виникнення та припинення, здійснення, порядок і підстави захисту тощо. У зв'язку з цим доцільно, хоча б коротко, торкнутися вимог до суспільних відносин, які попадають у сферу цивільно-правового регулювання.

Предметом регулювання цивільного права, як галузі національного права, є цивільні відносини, котрі неодноразово були предметом наукових досліджень, як вітчизняних, так і зарубіжних науковців [4]. При характеристиці предмету цивільного права у радянському цивільному праві традиційно називалися: майнові відносини; особисті немайнові відносини, пов'язані з майновими; інші особисті

немайнові відносини. Зокрема, такий підхід був відображений і у ст. 1 ЦК УРСР 1963 р.

Стаття 1 ЦК України 2003 р. відносить до предмету цивільно-правового регулювання як майнові, так і особисті немайнові відносини. Крім того, він відносить до цивільних, лише ті з майнових відносин, що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників.

Слід зазначити, що немайнові відносини, у ст. 1 ЦК УРСР 1963 р. поділялися на дві групи: особисті немайнові відносини, що пов'язані з майновими, та суто особисті немайнові відносини. Але ЦК України не містить підстав для такого поділу, просто вказуючи у ст. 1, що немайнові відносини належать до сфери цивільно-правового регулювання. Для цих відносин характерним є те, що вони не мають безпосереднього економічного змісту. Їх предметом є: ім'я, честь, гідність, ділова репутація, особисте життя, авторство на твори літератури, науки та мистецтва, свобода пересування та інші блага, невід'ємні від особистості. Деякі з особистих немайнових прав можуть належати також юридичним особам: право на честь, гідність, ділову репутацію, фірмове найменування, виробничу марку, товарний знак тощо.

Як особисті немайнові, так і майнові відносини є відносинами цивільними, хоча не всі вони попадають у сферу цивільно-правового регулювання.

Цивільні відносини, котрі є предметом цивільного права, характеризуються такими ознаками:

1) Суб'єктами. Учасники цивільних правовідносин стосовно один до одного виступають як юридично рівні суб'єкти, відокремлені одне від одного у організаційно-правовому і майновому сенсі. До майнових відносин, що засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, цивільне законодавство застосовується лише у випадках, коли це прямо передбачене законом. Такі відносини не є цивільними, оскільки регулюються за допомогою імперативного методу, котрий не властивий цивільному праву.

2) Характером зв'язку між суб'єктами. Цивільні правовідносини це правовий зв'язок, що виникає з приводу нематеріальних і матеріальних благ, що належать приватній особі.

3) Змістом. Учасники цього виду відносин виступають як носії цивільних прав і обов'язків.

4) Характером захисту суб'єктивних прав і спонукання до виконання суб'єктивних обов'язків. Це відбувається за допомогою специфічних заходів впливу і, як правило, у судовому порядку.

5) Особливістю підстав виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин. Зокрема, такими підставами є не лише обставини,

передбачені законом чи іншими актами, але також дії суб'єктів, які хоч і не передбачені цивільним законодавством, але внаслідок його загальних засад і значення породжують відповідні відносини [6, с. 111-113].

Порівняння немайнових та майнових відносин, які складаються в результаті інтелектуальної, творчої діяльності тощо та цивільних відносин дають підстави для висновку про відсутність між цими поняттями принципово важливих (сутнісних) відмінностей.

В результаті «відносини інтелектуальної власності» виглядають такими, що за своєю сутністю частково є відносинами цивільними, котрими відповідно до ст. 1 ЦК є особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, а частково є відносинами публічно-правовими (адміністративними). Нормами цивільного законодавства регулюються: відносини, що виникають у зв'язку з володінням, користуванням, розпорядженням тощо результатами інтелектуальної, творчої діяльності (власне, відносини інтелектуальної власності, або ж відносини інтелектуальної власності у вузькому значенні). Разом із тим, відносини, пов'язані з оформленням прав інтелектуальної власності, забезпеченням їх захисту за допомогою державних органів тощо регулюються нормами публічних галузей права.

Таким чином, предметом права інтелектуальної власності є відносини інтелектуальної власності у вузькому значенні — особисті немайнові та майнові відносини, що виникають стосовно володіння, користування та розпорядження результатами інтелектуальної, творчої діяльності з підстав, які не заборонені законом, не суперечать моральним засадам суспільства і ґрунтуються на рівності та майновій самостійності їх учасників.

Відносини, які регулюються законодавством інтелектуальної власності, можна поділити на кілька груп.

До першої групи відносин, що складають предмет цивільного права, належать відносини інтелектуальної власності у вузькому значенні. Ці відносини виникають у зв'язку зі створенням благ в результаті інтелектуальної, творчої діяльності, а також ті, що виникають при використанні названих благ для власних потреб.

Друга група охоплює особисті та майнові відносини, що виникають у зв'язку із легалізацією результатів інтелектуальної, творчої діяльності (реєстрація, отримання патенту тощо). Такі відносини є предметом, головним чином, адміністративного права.

До третьої групи відносин належать особисті та майнові відносини, що виникають при реалізації

правомочностей інтелектуальної власності іншим особам (ліцензування, використання за спеціальними договорами тощо), які опосередковуються нормами цивільного законодавства.

Оскільки зазначені відносини мають стосунок як до сфери приватного, так і до сфери публічного права, визначити їх галузеву приналежність неможливо без встановлення особливостей характеру способів державного (законодавчого) впливу на їх учасників, які знаходять відображення у методі, що є темою для окремого дослідження.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. — С. 401.
2. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку. — К.: Знання, 2008. — С.416.
3. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / О.П. Орлюк, Г.О. Андрощук, О.Б. Бутнік-Сіверський та ін.; За ред. О.П. Орлюк, О.Д. Святоцького. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — С. 21.
4. Див., наприклад: Азімов Ч. Про предмет і метод цивільного права // Вісник Академії правових наук України. № 1 (16). — Х., 1999. — С. 143-151; Гонгало Б.М. Предмет гражданского права // Проблемы теории гражданского права / Институт частного права. — М.: Статут, 2003. — С. 3—23; Малейна М.Н. О предмете гражданского права // Государство и право. — 2001. — № 1. — С. 25—31; Червоний Ю.С. Предмет гражданского права Украины // Юридична освіта і права держави (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ): Збірник наукових праць. — Одеса: Астропринт, 1997. — С. 144—150.
5. Харитонов Є.О. Вступ до цивільного права України. Навч. посібник. — К.: Істина, 2006. — С. 111-113.

Харитонов Е.И. Отношения интеллектуальной собственности как предмет правового регулирования

Аннотация. В данном исследовании уделяется внимание определению соотношения понятий «интеллектуальная деятельность» и понятия «умственная деятельность», рассматриваются отношения права интеллектуальной собственности в узком и широком значении. Таким образом, отношения интеллектуальной собственности — это личные неимущественные и имущественные отношения, которые возникают относительно владения, пользования и распоряжения результатами интеллектуальной, творческой деятельности из оснований, которые не запрещены законом, не противоречат моральным принципам общества и основываются на равенстве и имущественной самостоятельности их участников.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, интеллектуальная деятельность, умственная деятельность, отношения интеллектуальной собственности.

Kharitonov H.I. The relationship of intellectual property as the subject of legal regulation

Summary. In this study given to the definition of correlation between «intellectual activity» and the concept of «mental activity» are considered the relationship of intellectual property rights in the narrow and broad sense. Thus the relationship of intellectual property — a moral and property relations arising from the possession, use and disposal of the results intellectual property on the grounds that are not prohibited by law, not contrary to morals and of society are based on the equality and autonomy of the property of their members.

Key words: intellectual property, intellectual activity, mental activity, the relationship of intellectual property